

Дриголь О. О.,
викладачка кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

КОРУПЦІЙНІ РИЗИКИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ОСВІТНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

CORRUPTION RISKS OF HIGHER EDUCATION IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

Стаття ретельно аналізує складний та актуальний питання корупційних ризиків у вищій освіті та їх вплив на освітню діяльність. Проведенообґрунтований огляд факторів, які сприяють розповсюдженню корупції в університетському середовищі та засобів її запобігання. Стаття відзначає, що корупційні практики вищої освіти включають в себе плагіат, купівлю академічних ступенів, фальсифікацію документів, тиск на викладачів і студентів, а також інші недоречні дії, які впливають на якість та чесність освіти. Наголошується на тому, що ці практики можуть розповсюджуватися у вищій освіті та підірвати довіру до системи освіти. Стаття досліджує причини та корені корупційних ризиків у вищій освіті, включаючи фінансовий тиск на навчальні заклади, недостатню регуляцію та контроль, а також соціокультурні чинники. Запропоновано конкретні рекомендації та стратегії для уникнення корупційних ситуацій, включаючи посилення внутрішнього нагляду, впровадження етичних кодексів та збільшення свідомості про корупційні ризики серед всіх учасників освітнього процесу. У підсумку, стаття надає глибокий інсайт у складну проблематику корупційних ризиків у вищій освіті та наголошує на важливості впровадження системи прозорості, відповідальності та етичних норм для забезпечення чесності та якості освіти.

Ключові слова: корупційне правопорушення, учасники освітнього процесу, боротьба з корупцією, ЗВО, освітній процес.

The article thoroughly analyzes the complex and topical issue of corruption risks in higher education and their impact on educational activities. A well-grounded review of the factors that contribute to the spread of corruption in the university environment and the means of preventing it is provided. The article notes that corrupt practices in higher education include plagiarism, buying academic degrees, falsification of documents, pressure on teachers and students, and other inappropriate actions that affect the quality and integrity of education. It is emphasized that these practices can spread in higher education and undermine trust in the education system. The article explores the causes and roots of corruption risks in higher education, including financial pressure on educational institutions, insufficient regulation and control, and socio-cultural factors. Specific recommendations and strategies for avoiding corruption situations are proposed, including strengthening internal oversight, implementing codes of ethics, and raising awareness of corruption risks among all participants in the educational process. In conclusion, the article provides a deep insight into the complex issue of corruption risks in higher education and emphasizes the importance of implementing a system of transparency, accountability and ethical standards to ensure the integrity and quality of education.

Key words: corruption offense, participants of the educational process, fight against corruption, higher education institution, educational process.

В межах національного соціологічного дослідження «Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність», проведеного в грудні 2022 року соціологічною компанією Info Sapiens, було глибоко проаналізовано корупційний досвід населення і бізнесу, корупційні ситуації, які можуть виникати під час звернення за послугами у різних сферах, а також визначено показники корупційного досвіду респондентів за сферами дослідження. Так, на думку українців, надання послуг закладами вищої освіти посідає четверте місце в рейтингу сфер діяльності,

які характеризуються найбільшою кількістю корупційних проявів, після діяльності правоохоронних органів, надання послуг з підключення та обслуговування систем електро-, газо-, водопостачання та водовідведення і діяльності сервісних центрів МВС, які посідають, відповідно перше-третє місце. 25,7% респондентів на запитання «Чи стикалися Ви або члени Вашої родини з корупцією в галузі вищої освіти?» надали позитивну відповідь. Це означає, що фактично кожний четвертий громадянин, який стикався із цією сферою, мав корупційний досвід. Однак, слід зазначити, що порівняно з результатами

соціологічного опитування 2021 року, що проводилося тією ж соціологічною компанією, спостерігається зниження показників корупційного досвіду приблизно на третину (в 2021 році рівень корупції у вищій освіті становив 38,4%), що, безумовно, є тенденцією, яка вселяє надію на успішне провадження антикорупційної політики [1, с. 75]. Проте слід пам'ятати, що дослідження проводилося в умовах окупації значної частини території України у зв'язку із повномасштабним вторгненням РФ, а тому в опитуванні не могли взяти участь громадяни окупованих адміністративно-територіальних одиниць. Через це думка про реальність суттєвого зменшення рівня корупції в цій, а також інших сферах діяльності держави та життя українців, може виявитися хибною, відповідно роботу щодо протидії корупції в галузі вищої освіти необхідно не лише продовжувати, але й докладати ще більших зусиль щодо боротьби з корупцією, ретельніше шукати корупціогенні фактори виникнення корупційних ситуацій та впроваджувати додаткові заходи запобігання корупції з урахуванням ідентифікованих корупційних ризиків. Тому в даному аналітичному огляді пропоную розглянути, яке значення та вплив має корупція у вищій освіті, проаналізувати, які в цій сфері існують корупційні ризики та які причини виникнення цих ризиків, які заходи боротьби з корупційними ризиками передбачаються Державною антикорупційною програмою на 2023–2025 рр., а також вкажу своє бачення шляхів боротьби з корупцією у вищій освіті.

Але перед тим, як перейдемо безпосередньо до розгляду корупції у вищій освіті, слід звернутися до визначення самого поняття корупції. Так, відповідно до ст.1 Закону України «Про запобігання корупції», корупція визначається як використання особою, уповноваженою або прирівняною до особи, яка уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання, прийняття неправомірної вигоди чи прийняття або надання обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, уповноваженій на виконання функцій

держави або місцевого самоврядування, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей. Простими словами корупція – це негативне суспільне явище, пов'язане зі зловживанням владою, службовим становищем з метою отримання неправомірної вигоди матеріального чи нематеріального характеру. Якщо розглядати корупцію в розрізі вищої освіти, то вона може проявлятися у виді надання студентом неправомірної вигоди викладачу за отримання заліків та вищих оцінок на іспитах чи в міжсесійний період, звільнення від перездач, підготовку і захист курсових, дипломних, магістерських та інших робіт, за вирішення питань про проходження чи непроходження виробничої або навчальної практики. Це також може бути «подяка» за допомогу при вступі до ЗВО за творчими конкурсами чи внутрішніми вступними випробуваннями у формі простих письмових екзаменів, які перевіряються і розробляються членами приймальної комісії без використання автоматизованих систем, внаслідок чого відкривається простір для суб'єктивного оцінювання вмінь і знань абітурієнтів, зловживання приймальною комісією повноваженнями і власним впливом на можливість «покращити результати» іспиту в обмін на отримання хабарів від вступників. Присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань також нерідко відбувається із значним використанням корупційних практик та інших проявів недоброчесності.

Як нам вже показала статистика, сфера вищої освіти дійсно є однією з найбільш схильних до корупції сфер життєдіяльності українського суспільства. Корупція у вищій освіті, з одного боку, виступає як одна з головних перешкод ефективного розвитку закладів вищої освіти, з іншого – завдає значної шкоди їхньому іміджу. Очевидно, що окремі корупційні практики, що набули поширення в українських ЗВО, справляють вкрай негативний вплив на репутацію інституту вищої освіти в Україні, принижуючи його авторитет як у середовищі вітчизняних, так і зарубіжних студентів та фахівців. Це, в свою чергу, призводить до зниження якості вищої освіти та зменшення

чисельності висококваліфікованих фахівців, здатних створювати високоінтелектуальні продукти та інновації у різних галузях професійної діяльності, шляхом відтоку здібних громадян навчатися та працювати на благо інших країн світу. Для студентів вищій навчальний заклад з вкоріненими в нього корупційними практиками часто виступає тим місцем, де студент вперше отримує корупційний досвід у своєму самостійному житті, якщо ж, звичайно, цього ще не сталося під час навчання у школі, ймовірність чого також значна. Реалізація студентом себе як суб'єкта корупційного правопорушення у сфері вищої освіти, по-перше, деформує правову свідомість та спотворює мислення студента, по-друге, сприяє толеруванню корупційних правопорушень, по-третє, виробляє готовність у студента будь-якої миті порушувати приписи антикорупційного законодавства задля отримання неправомірної вигоди. А тепер враховуємо, що навчання у ЗВО є тією сходинкою життя, коли людина ще продовжує формуватися як особистість і одночасно формуються зразки соціальної взаємодії, які знаходять своє втілення у майбутньому, і отримуємо розуміння, на скільки насправді негативний вплив має корупція у вищій освіті. Існування корупції у цій галузі призводитиме до результату, коли студент по завершенню навчання у ЗВО отримуватиме не стільки професійні знання і освіту, скільки початкові корупційні навички і вміння будувати корупційні схеми, оскільки можливість вдаватися до корупційних практик замінюватиме необхідність сумлінного навчання, чесного, справедливого і прозорого оцінювання знань. Далі ми маємо корупційно досвідчених осіб, які після здобуття вищої освіти йдуть працювати і які в своїй пам'яті вже мають закарбовані шаблони поведінки у ситуаціях, коли потрібно досягти певних благ та які «полегшені» шляхи для цього існують. Прищеплення звички хабарництва у студентів ще з раннього віку підвищує ймовірність та лояльність до процесу корупції як такого, він виводить корупцію на новий рівень, що робить її нормальним явищем у повсякденному житті громадянина. Таким чином, корупція як вірус поширюється в інші сфери життєдіяльності держави і суспільства, внаслідок чого галь-

мується процес акумуляції людського капіталу та завдається шкода стабільному економічному зростанню та соціальному розвитку. У результаті відбувається інституалізація корупції, коли вона стає невід'ємною частиною життя суспільства, що призводить до деградації соціальних цінностей, а правові інститути перестають працювати. Порушуються принципи чесної конкуренції, що підмінюється конкуренцією за використання адміністративного ресурсу. Відбувається деформація економічних стимулів, корупція стає найефективнішим і найменш ризикованим способом збагачення порівняно із сумлінним підприємництвом. Корупція знижує дієвість законів, призводить до розшарування суспільства через перерозподіл суспільних благ на користь вузьких груп осіб (перед законом усі рівні, але за певну суму грошей можуть бути і «рівніші»). Внаслідок корупції перекручуються державні пріоритети, що призводить до зменшення витрат на такі соціальні сфери, як охорона здоров'я та, знову ж таки, освіта, що завдає істотної шкоди добробуту країни. Корупція підриває довіру населення до влади, деморалізує його, створює розрив між декларативними та існуючими цінностями, формуючи тим самим подвійні стандарти поведінки у громадян. Це руйнує принцип соціальної справедливості, підвищує напруженість і породжує депресивні настрої у суспільстві [2, с. 5]. А однією з причин вищесказаного і стає отриманий студентом корупційний досвід під час здобування вищої освіти. Саме тому важливість запобігання та протидії корупції у цій сфері є такою величезною.

Асоціацією юридичних клінік України з червня 2021 по лютий 2022 року в рамках проекту «Антикорупційний комплаєнс у вищих навчальних закладах: від визначення ризиків до їх подолання» було проведено загальнонаціональне опитування студентів бакалаврату та магістратури державних університетів з усієї України, проаналізовано відкриті джерела, інформацію зі ЗМІ, соціальних мереж, попередніх національних та іноземних досліджень корупційних ризиків у вищій освіті, а також здійснено поглиблений моніторинг та оцінювання корупційних ризиків у п'яти пілотних закладах вищої освіти: Дер-

жавному університеті економіки і технологій (м. Кривий Ріг), Донецькому національному університеті ім. В.Стуса (м. Вінниця), Державному податковому університеті (м. Ірпінь), Національному університеті «Острозька академія» та Національному університеті кораблебудування ім. Адмірала Макарова (м. Миколаїв). Одним із напрямків проєкту було формування списку найбільш типових корупційних ризиків у вищій освіті, а також визначення основних чинників, які сприяють виникненню відповідних ризиків. Виявлені дослідницькою групою корупційні ризики за основними сферами організації вищих навчальних закладів можна поділити на такі категорії:

- корупційні ризики в освітньому процесі;
- корупційні ризики у науковій діяльності;
- корупційні ризики в адмініструванні вищого закладу освіти;
- корупційні ризики під час взаємодії із зовнішніми стейкхолдерами (роботодавцями, громадськими організаціями, політичними партіями тощо) [3, с. 4–5].

Але які саме корупційні ризики експерти віднесли до освітнього процесу, пропонуємо розібратися далі.

Зловживання під час проведення вступних випробувань. Тривалий час однією з ключових проблем недовіри до системи вищої освіти було явище корупції під час вступу до закладів вищої освіти, у подоланні якого досягнуто значного прогресу шляхом запровадження в 2008-му році зовнішнього незалежного оцінювання. Про успіх застосування цього інструменту та його підтримку стейкхолдерами свідчать соціологічні опитування. Водночас ще досі існують спеціальності (наприклад, мистецькі або спортивні), на які абітурієнтів зараховують за результатами творчого конкурсу або фахового вступного випробування [4]. Як уже було зазначено, через відсутність чітко встановлених законодавством вимог щодо якості критеріїв, структури оцінювання чи форми творчих або фахових випробувань відкривається простір для суб'єктивного оцінювання робіт членами комісії під час вступних випробувань/творчих конкурсів, а тому виникає можливість вимагати або отримувати неправомірну вигоду членами комісії від абітурієнтів за фальсифікацію результатів екзаменаційних робіт.

Зловживання співробітників університетів, пов'язані зі вступом іноземців. Сама процедура прийому на навчання іноземних студентів досить забюрократизована і передбачає декілька етапів, які супроводжуються корупційними факторами: звернення до бажаного ЗВО за запрошенням на навчання, яке надасть право в'їзду в Україну; подання заяви та інших документів до консульства України, щоб отримати візу; потім отримання запрошення на навчання і повідомлення ЗВО про дату прибуття після оформлення візи. І вже на етапі отримання такого запрошення співробітники університетів часто вимагають хабарі. Але на цьому надання неправомірної вигоди іноземним студентом не закінчується, бо йому ще буде потрібно отримати запрошення на проходження підготовчих курсів з вивчення української мови і далі отримати свідоцтво про закінчення підготовчого факультету, а єдиних стандартизованих вимог щодо порядку та критеріїв перевірки рівня знання мови також не встановлено, що породжує значну дискреційність повноважень членів приймальної комісії і може бути джерелом корупційних ризиків.

Посередництво у наборі іноземних студентів. Часто консультативні послуги щодо вступу іноземним громадянам надають самі заклади освіти, але вони також можуть залучати на договірній основі компанії-посередники. Заклади освіти надають такі послуги безоплатно, а посередники стягують з іноземців додаткові кошти. В умовах відсутності належного врегулювання та адміністрування процесу належної консультативної підтримки та супроводу іноземних абітурієнтів та студентів в закладах вищої освіти, браку контролю за діяльністю посередницьких компаній поширеною є практика перенаправлення іноземців від закладів освіти до фірм-посередників, з якими ЗВО уклали відповідні договори. Це може створювати ризик неформальних домовленостей між співробітниками університетів та компаніями-посередниками про «розподіл прибутку» чи «комісію» з коштів, які сплачують компаніям-посередникам іноземні абітурієнти.

Зловживання під час складання академічної різниці та переведення студентів з контрактної на бюджетну форму навчання. Як правило, університети не мають автоматизованої чи єдиної

системи перевірки ступеню підготовки особи, яка ліквідує академічну різницю. Опрацювання документів відбувається «вручну», як і процес ліквідації академічної різниці. Відсутня чітка внутрішня регламентація процесу ліквідації академічної різниці, зокрема, в частині широкої дискреції викладачів щодо характеру завдань. Також, практично відсутній будь-який контроль за тим, як саме викладач приймає складання академічної різниці. На додаток, індивідуальна робота викладача зі студентами під час ліквідації академічної різниці переважно не оплачується, а строки її прийняття часто доволі стислі. Це є додатковим «стимулом» для викладачів формально приймати складання предметів в обмін на неправомірну вигоду. Що стосується переведення студентів з контрактної на бюджетну форму навчання, то в цьому випадку зловживання можуть полягати у навмисному недоведенні працівниками університету деяким студентам вимог щодо переведення на навчання на бюджетну форму, щоб зменшити конкуренцію у конкурсі іншим студентам. Паперова форма журналів та відомостей успішності, що дозволяє вносити зміни у разі потреби, відкриває можливість за грошову винагороду фальсифікувати показники активності студента для переведення з контрактної форми навчання на бюджетну.

Вимагання або надання неправомірної вигоди в обмін на оцінки. Недостатня чіткість критеріїв оцінювання знань студентів або недотримання таких критеріїв, відсутність електронної системи управління навчальним процесом та електронного журналу для обліку успішності студентів або відсутність контролю за цією системою, широкі повноваження викладачів щодо методів оцінювання з одного боку та брак інструментів для контролю оцінювання з іншого, індивідуальна недоброчесність науково-педагогічних працівників та студентів – усе це зумовлює можливі зловживання під час освітнього процесу. Практика вимагання, пропонування чи надання неправомірної вигоди за успішне оцінювання різних видів студентських робіт є, на жаль, одним із найпоширеніших корупційних проявів у вищій освіті. При цьому, ініціаторами «обходу процедур» можуть бути як здобувачі освіти, так і викладачі, адміністрація закладу. Як наслідок, заклад вищої

освіти випускає некваліфікованих здобувачів, а основною причиною є непрозорий та неефективний процес управління освітнім процесом у закладах вищої освіти.

Залучення посередників для отримання неправомірної вигоди під час оцінювання студентів. Зазвичай посередниками між студентами академічної групи та викладачами або деканатом виступають старости, куратори, лаборанти, члени студентських рад. Тому як посередники для організованого збору коштів за отримання заліків, успішне складання іспитів чи отримання оцінок в міжсесійний період виступають саме такі особи, які є комунікаційною ланкою між здобувачами та працівниками ЗВО.

Нав'язування власних розробок (посібників) як умови позитивного оцінювання. Можуть траплятися такі випадки, коли викладачі пропонують студентам для опрацювання завдань дисципліни у добровільно-примусовій формі купувати в них підручники, аргументуючи це тим, що вся необхідна для навчання інформація міститься тільки в цих підручниках. А для того, щоб студенти не перекупували підручники у студентів старших курсів, викладачі щорічно вносять деякі зміни до змісту своїх розробок і тим самим змушують купувати оновлені версії. Звичайно, що ті студенти, які купуватимуть посібники безпосередньо у викладачів матимуть вищі оцінки, ніж ті, хто цього не зробить. Викладачів також можна зрозуміти: недостатній рівень заробітної плати при такому обсягу навантаженості змушує шукати додаткові джерела доходів.

Використання службового становища з метою впливу на викладачів та співробітників. Адміністративний вплив на рішення підлеглих викладачів задля завищення або фальсифікації результатів навчання окремих студентів, можуть здійснювати як вище керівництво закладу освіти (ректор, проректори), так і керівники середньої ланки (декани, завідувачі кафедр). Іншою формою такого впливу можуть бути дружні стосунки всередині колективу. Саме так співробітники кафедр/деканатів або інших підрозділів можуть одержувати неправомірну вигоду за посередництво між викладачем та студентом з питань оцінювання результатів їх навчання. Деякі види робіт передбачають колегіальне оцінювання з боку

викладачів (наприклад, курсові роботи чи проходження практики тощо). Проте, зазвичай, оцінювання такої роботи закладене у навантаження лише одного викладача. Відповідно, часто ця колегіальність є суто формальною: роботу перевіряє лише один викладач, якому оплачується така робота, а інші просто ставлять свої підписи у потрібному документі.

Зловживання, пов'язані із написанням та підготовкою до захисту кваліфікаційних робіт. Ще один дуже розповсюджений корупційний ризик, який пов'язаний з можливістю вимагати чи отримувати неправомірну вигоду викладачем (науковим керівником) за написання кваліфікаційної роботи замість студента, за допуск до захисту роботи, яка не відповідає вимогам, можливий також перепродаж викладачами/співробітниками кваліфікаційних робіт, які були підготовлені студентами попередніх років навчання. Причинами цьому є відсутність або недостатній контроль зі сторони завідувача кафедри за процесом роботи керівників кваліфікаційних робіт зі студентами, формальна робота комісії з етики та академічної доброчесності, неогрунтовано високі вимоги до кваліфікаційних робіт або невчасне їх доведення до студентів, що зумовлює неспроможність студента самостійно впоратись з написанням роботи, а також дискреційні повноваження наукового керівника кваліфікаційної роботи та членів кваліфікаційної комісії по визначенню відповідності роботи встановленим вимогам та допуску до захисту.

Зловживання службовим становищем у формі сексуальних домагань за позитивні

оцінки чи протекторат. Схиляння до сексуальних стосунків можливе як з боку керівництва ЗВО стосовно викладачів з метою продовження контракту чи отримання певних привілеїв у роботі, так і з боку викладачів до студентів як умова отримання тих же високих оцінок або поблажливого ставлення. Ініціаторами даного корупційного прояву може виступати будь-хто із названих вище осіб [3, с. 9–38].

Отже, ми розглянули найбільш типові корупційні ризики в освітній діяльності. Якщо ми звернемося до то ж соціологічного дослідження «Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність», то з'ясуємо, що найпоширенішою корупційною ситуацією є надання послуг або грошових коштів за підготовку або захист курсових, рефератів, практичних та інших робіт (майже 28% опитаних надали ствердну відповідь стосовно їхнього перебування в таких ситуаціях). 27,3% респондентів надавали неправомірну вигоду особисто викладачам для отримання заліку, складання іспиту, покращених оцінок під час сесії, зокрема для отримання стипендії. За отримання більш високих оцінок в міжсесійний період платили хабарі 20,1% студентів, а при вирішенні питань вступу до вищих навчальних закладів та отримання диплома взагалі без проходження навчання, корупційний досвід мали, відповідно, 10,4% і 9,4% респондентів. Проте тішить той факт, що порівняно з минулорічними дослідженнями, частота таких корупційних ситуацій йде на спад [1, с. 76].

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність. Звіт за результатами опитування населення та бізнесу. Київ, 2023. С. 172. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf>
2. Басанцов І. В. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії : монографія / І. В. Басанцов, О. О. Зубарева. Суми : Сумський державний університет, 2016. 113 с.
3. Корупційні ризики у вищій освіті. ТОП 25: Стратегічний аналіз корупційних ризиків, авторський колектив, відповідальна експертка Марія ЦИП'ЯЩУК. Київ : Національне агентство з питань запобігання корупції, Асоціація юридичних клінік України, 2022. 106 с.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки» від 4 березня 2023 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#n2>